

Hüseyin
Tevfik Paşa'nın
Eyüp
Mezarlığı'ndaki
kabir taşı

ertesi yıl yine Askerî Teftiş Kurulu üyeliğine getirildi ve bu görevde iken 16 Haziran 1901'de vefat etti; mezarı Eyüp'te Beybaba sokağı kenarındaki kabristandır.

Fransızca ile İngilizce'yi çok iyi bilen ve büyük bir matematikçi olan Hüseyin Tevfik Paşa resmî görevleri dışında kalan zamanlarını özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunduğu yıllarda tamamen matematiğe ayırmıştır. *Linear Algebra* adlı İngilizce eserini Amerika'da yazmış, üzerinde çok çalıştığı halde bir sonuca ulaştıramadığı Argand sistemindeki eksiklikleri de ikinci defa Amerika'ya giderken yolda tamamlamıştır. Ünlü matematikçi Sâlih Zeki, Hüseyin Tevfik Paşa'nın bu problemi kamarasında âdeta Allah'tan gelen bir ilhamla bir sigara paketinin arkasında çözdüğünü ve kendisinin bu sigara paketini gördüğünü, ancak bunun paşanın vefatından sonra evrakı arasından çıkmadığını yazmaktadır. Hüseyin Tevfik Paşa, Amerika'da bulunduğu yıllarda uğraştığı ilmî konulara ait bütün kitapları toplayıp Türkiye'ye getirmiştir; bunlardan 1873'te Kelland ve Taid tarafından yayımlanan kuarterniyonlara (üstün karmaşık sayılar) dair kitabın hemen her sayfasına çeşitli açıklama ve ilâveler yaptığı görülmüştür.

Hüseyin Tevfik Paşa Yûsuf Ziyâ Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Sakızlı Ahmed Esad Paşa ve Ali Nakî Efendi ile beraber fakir müslüman çocukların eğitim ve öğretimlerine yardımcı olmak amacıyla 30 Mart 1864'te Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye'yi kurdu. Bu cemiyetin 1867 yılından itibaren aylık olarak neşretmeye başladığı *Mebâhis-i İlmîyye* adlı dergide makaleler yayımladı.

Eserleri. 1. *Linear Algebra*. XVII. yüzyıldan itibaren İslâm âleminde fen alanına yazılan eserlerin tamamının Doğu'dan

veya Batı'dan yapılmış derlemelerden ibaret olmasına karşılık 1882'de İngilizce olarak kaleme alınan ve o dönemdeki matematiğin en yeni konularından kuarterniyonları işleyen kitap tamamen orijinal içeriğiyle önemli bir istisna teşkil etmiş ve 1920'lere kadar bu niteliğini korumuştur. Hüseyin Tevfik Paşa bu eserinde, 1843'te İrlandalı matematikçi-astronom William Rowan Hamilton tarafından bulunan ve fiziğe uygulanmasıyla büyük önem kazanan kuarterniyonlar üzerinde yoğunlaştığı çalışmasının sonunda, kompleks sayılar cebirini içine alan ve üç boyutlu uzay vektörleri kümesini oluşturan üç boyutlu cebiri inşa etmiştir. Bu metodun elemanter geometriye ait çeşitli problemlere tatbikini de gösteren bu orijinal eser Türk ve İslâm bilim tarihi bakımından çok önemli bir yere sahiptir. 1882 yılında İstanbul'da yayımlanan kitabın birinci baskısı 68, 1892'de gerçekleştirilen genişletilmiş ve düzeltilmiş ikinci baskısı ise 185 sayfa olup Kâzım Çeçen tarafından bu baskının ofset neşri yapılmıştır (bk. bibl.). Eserin çok az sayıda yapıldığı anlaşılan ilk baskısının bir örneği Kandilli Rasathânesi Kütüphanesi'nde (nr. A 401/1776), ikinci baskısının iki örneği de İstanbul Teknik Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde (nr. 2635/236) bulunmaktadır. 2. *Zeyl-i Usûl-i Cebr*. Tâhir Paşa'nın *Usûl-i Cebr* adlı taş basması kitabına yazdığı türevler ve Taylor, Mc. Lauren serileri gibi konuları içeren ektir (İstanbul 1278, 2. baskısı da yapılan eser bulunmamıştır). 3. *Cebr-i Alâ* (bulunmamıştır). 4. *Fenn-i Makina* (İstanbul, ts.). 5. *Usûl-i İlm-i Hisâb* (yalnız 224 sayfası basılan eser bulunmamıştır). 6. *Mahsûsât ve gayr-i mahsûsât* (felsefe ile ilgilidir, bulunmamıştır). Hüseyin Tevfik Paşa'nın bunlardan başka astronomi ve rubu' tahtasına dair iki kitap daha kaleme aldığı ve *Mebâhis-i İlmîyye* dergisinde çeşitli yazılarının yayımlandığı bilinmektedir (bu dergi İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı katalogunda olmasına rağmen bulunmamıştır).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, nr. 1, s. 574-575; *Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye* (1302), İstanbul 1310, s. 384-385; *Osmanlı Müellifleri*, III, 258-259; Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mektab-i Harbiyye*, İstanbul 1310; a.mlf., *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun*, İstanbul 1986, s. 103, 135; Sâlih Zeki, *Kâmûs-ı Riyâziyyât*, İÜ Ktp., TY, nr. 908, V, 450-452; *Hüseyin Tevfik Paşa ve "Linear Algebra"* (haz. Kâzım Çeçen), İstanbul 1988, hazırlayanın girişi, s. 18-43; "Sâlih Zeki'nin Hatıratı", *Muallimler Mecmuası*, II/22, İstanbul 1924, s. 682-707; Halis Ayhan – Hakkı Maviş, "Dârüş-şafaka", *DİA*, IX, 7.

KÂZIM ÇEÇEN

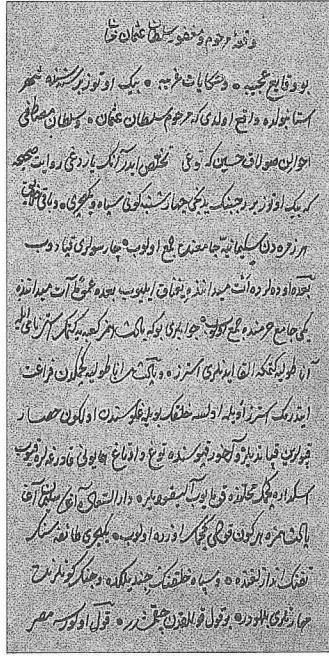
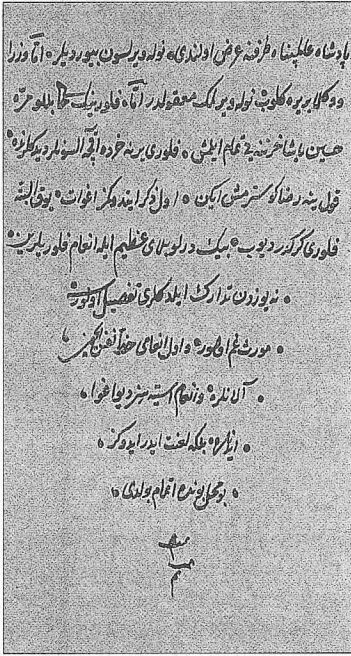
HÜSEYİN TÛGİ

(ö. 1032/1623'ten sonra)

II. Osman Vak'ası'na dair
Musibetnâme adlı
eseriyle tanınan müellif.

Daha ziyade şiirlerinde kullandığı Tûgi mahlasıyla tanınır. *Musibetnâme*'nin baş kısmında künyesini Hüseyin b. Sefer b. Abdullah olarak kaydeder. Eserin son kısımlarında yer alan ve "Arz-ı Hâl-i Fakir Tûgi-i Kesirü't-taksir" başlığını taşıyan altmış bir beyitlik şiirde hayat hikâyesini anlatan müellif Belgrad civarında Srem bölgesinde Egre- beli adlı yerde doğduğunu, kul asıllı olduğunu belirtir. Kendisini kul oğlu kul olarak tanıtmayı, babası Sefer'in muhtemelen bu bölgeden devşirilmiş ve daha sonra buraya yerleşmiş olduğunu gösterir. Küçük yaşlarda İstanbul'a giderek Yeniçeri Ocağı'na giren Hüseyin, yine bu şiirinden anlaşıldığına göre Kuyucu Murad Paşa'nın sadrazamlığı zamanında (1606-1611) Canbolatoğlu Ali Paşa ve Kalenderoğlu Mehmed gibi Celâfler'e karşı yapılan savaşlara katıldı. Murad Paşa'nın 1610 yılında çıktığı İran seferine de iştirak etti, bu seferden sonra solaklığa yükseltildi. Padişah muhafızı olan solaklar cesur, kuvvetli, boylu poslu, sözü dinlenir ve güvenilir yeniçeriler arasından seçildiğinden Hüseyin Tûgi'nin de bu vasıfları taşıdığı anlaşılmaktadır. Sekiz yıl devam eden solaklık hizmetinden sonra emekliye ayrılan Tûgi Yeniçeri Ocağı çevresiyle yakın münasebetini sürdürmüş ve bazı ileri gelen ocak mensuplarının madfî desteğiyle emeklilik yıllarını geçirmiştir. Bu yıllar zarfında başka bir görev aldığına dair bir bilgi bulunmayan ve hangi tarihte vefat ettiği bilinmeyen müellif muhtemelen IV. Murad'ın hükümdarlık döneminin ilk yıllarını idrak etmiştir.

II. Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan olayların görgü şahidi olan Hüseyin Tûgi'nin *Musibetnâme*'si *İbretnümâ* (Hüseyin Tûgi, *Tûgi Târîhi*, s. 489; Kütükoğlu, s. 42), *Vak'a-i Sultan Osman* (Babinger, s. 173), *Târîh-i Tûgi* (Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 9) ve *Tûgi Târîhi* (Nafmâ, II, 209) gibi adlarla da anılır. Babinger'e göre eser IV. Murad'ın cülûsundan bir süre sonra yazılmıştır. Telif tarihi veya bunu ima eden bir kayıt yoksa da bazı ipuçlarından eser 10 Receb 1031 (21 Mayıs 1622) – 1 Şevval 1031 (9 Ağustos 1622) tarihleri arasında yazıldığı, ancak daha sonra birkaç defa müellifi tarafından ele alındığı ve IV. Murad'ın cülûsunun ardın-

Hüseyin Tügi'nin Vak'a-i Sultan Osman adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Bibliotheca Regiae Dresdensis, nr. 178)

dan muhtemelen Zilhicce 1032'ye (Ekim 1623) doğru son şeklinin verildiği anlaşılmaktadır.

Musibetnâme'de esas olarak II. Osman'ın hal'i ve katliyle ilgili vak'alar anlatılmaktaysa da I. Mustafa'nın birkaç aylık ikinci saltanatı dönemi olayları hakkında da bilgi verilmekte ve eser IV. Murad'ın cülûsunu müteakip sona ermektedir. Eserin birkaç telif merhalesi vardır. İlk yazımında bulunan mukaddime diğer teliflerde mevcut değildir. Muhteva bakımından *Musibetnâme* İstanbul'da ve taşrada vuku bulan hadiseler olarak iki bölüme ayrılabilir. İlk bölümde gün gün II. Osman'ın cülûsu ve hal'iyle sonuçlanan olaylar, ikinci bölümde Sultan Osman'ın ülkenin her tarafına gönderdiği gizli emirler üzerine taşradaki yeniçerilere karşı takınılan tavır ele alınmıştır. Eserde ayrıca bazı tayin, azil ve ölümler de yer almaktadır.

Kâtib Çelebi, Solakzâde Mehmed Hemdemî, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi ve Münecimbaşı Ahmed Dede gibi XVII. yüzyıl tarihçileri *Musibetnâme*'yi kaynak olarak kullanmışlardır. Ancak bunlar eserden alıntılar yaparken bazan tarih kayıtlarını, mansıb, şahıs adı, sıfatı ve lakaplarını belirtmeyip yer yer olaylar arasında takdim-tehirler yaparak bazı tasarruflarda ve hatalı nakillerde bulunmuş, hadiselerin anlaşılmasını güçleştirmişlerdir. Hammer-Purgstall, II. Osman ve I. Mustafa dönemleri için kendi koleksiyonundaki müellif hattı nüshayı kullanmıştır. Hüseyin Tügi olayları kronolojik sırayla ak-

tarmakta, bazan da olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurmaktadır. *Musibetnâme*, diğer Osmanlı tarihçilerinin ele almadığı bu olayın yeniçeri muhitindeki görünüş ve yorumunu yansıtmaya bakımından ayrıca önem kazanmaktadır. Eser sade bir üslûpla yazılmış, yer yer mısra, beyit, kıta, gazel, mersiye, methiye ve müseddes gibi manzum parçalarla süslenmiştir.

Musibetnâme'nin İstanbul, Konya, Avusturya, Almanya, Fransa ve İngiltere'de dokuz yazma nüshasının varlığı bilinmektedir. İstanbul'dakiler Nuruosmaniye (nr. 3134, vr. 175^a-222^b) ve Râgıb Paşa (nr. 987, vr. 361^a-389^a) kütüphanelerinde mevcut Hasanbeyzâde tarihlerinin içinde, Konya'daki İzzet Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'nde (nr. 13316), Avusturya'dakiler Wien Nationalbibliothek'te (nr. H. O. 74, H. O. 19, vr. 303^b-326^b, nr. H. O. 65, vr. 144^b-185^a), Almanya'daki yazma Dresden Landesbibliothek'te (nr. 178, vr. 27^a-51^b) bulunmaktadır. Bunlardan Wien Nationalbibliothek'te kayıtlı nüsha (nr. H. O. 74) bizzat müellif tarafından yazılmış ve yer yer tashih edilmiştir. Fransa'daki yazma Biblioth que Nationale'de (Suppl. Turc, nr. 871) kayıtlıdır (Blochet, II, 80). Bu nüsha, İstanbul'daki Fransız elçiliği tercümanlarından Philibert Deval tarafından Nev'i diye birine izâfe edilerek 1733'te istinsah edilmiş ve Fransızca'ya çevrilmiştir (*Vak'a-i Sultan Osman Han* [nşr. Fahir İz], s. 120). İngiltere'deki nüsha ise Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Babinger, s. 173).

Musibetnâme, ilk olarak Antoine Galland tarafından *Relation de la mort du sultan Osman et du couronnement sultan Mustapha* adıyla Fransızca'ya çevrilerek neşredilmiştir (Cologne 1678). Nev'i adlı bir kişiye izâfe edilen eser M. A. Danon tarafından da Fransızca'ya çevrilmiş ve "Contributions à l'histoire des Sultans Osman II et Moustafa I" adıyla yayımlanmıştır (JA, XIV [1919], s. 68-139, 244-310). Danon, sadece Tügi'nin *Musibetnâme*'sini değil aynı yerde II. Osman dönemiyle ilgili dört belge de neşretmiştir. Daha sonra İsmail Hami Danişmend tarafından Türkçe'ye çevrilen Danon'un bu makalesi *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nin yeni tertip basımının (1971) VI. ciltinde yayımlanmıştır (s. 282-321). *İbretnümâ* adıyla Midhat Sertoğlu tarafından da neşredilen eseri (bk. bibl.) Fahir İz, Dresden ve Danon nüshalarına dayanarak *Vak'a-i Sultan Osman Han* adıyla yayımlanmıştır (bk. bibl.). Son olarak Nezihî Aykut eserin tenkitli metnini yayıma hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hüseyin Tügi, *Musibetnâme: Vak'a-i Sultan Osman Han* (nşr. Fahir İz, TDAY Belleten [1967], içinde), s. 119-164; a.m.f., *Tügi Tarihi: İbretnümâ* (nşr. Midhat Sertoğlu, TTK Belleten, XI/43 [1947], içinde), s. 489-514; Hasanbeyzâde, *Tarih* (haz. Nezihî Aykut, doktora tezi, 1980), İÜ Ed. Fak., Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 3277, II, 306-307; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 9 vd.; a.m.f., *Keşfü'z-zünun*, I, 285; Naîmâ, *Tarih*, II, 209; H. O. Fleischer, *Catalogus codicum manuscriptorum orientaliu Bibliothecae Regiae Dresdensis*, Leipzig 1831, nr. 1960; Hammer (Atâ Bey), VIII, 215; Flügel, *Handschriften*, II, 254-257; *Sicill-i Osmani*, II, 53-54; Blochet, *Catalogue*, II, 80; TCYK, I/2, s. 117-118; Danişmend, *Kronoloji*², VI, 266 vd.; Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, İstanbul 1974, s. 41-46; Babinger (Üçok), s. 173-174.

NEZİHİ AYKUT

HÜSEYİN VÂİZ-i KÂŞİFİ
(حسین واعظ کاشفی)

Mevlânâ Kemâlüddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhakî-yi Sebzevârî (ö. 910/1504-1505)

İrânlı müfessir, mutasavvıf ve şair.

İrân'ın Horasan bölgesinde Sebzevâr'da doğdu. 860'ta (1456) Meşhed'e gittiği sıralarda otuz yaşlarında olduğu kabul edilirse 830 (1427) yılı civarında doğduğu söylenebilir. Vaazlarıyla tanındığı için "Vâiz" lakabı ve şiirlerinde kullandığı Kâşifi mahlasıyla tanınır. Çocukluk ve gençlik yıllarını Sebzevâr ve yöre-